

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 4. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

B. Halász Éva

A decima et nona az Anjou- és a Zsigmond-korban

Lakatos Bálint

Követek és követségek a Jagelló-korban

Baros-Gyimóthy Eszter

*Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi
gömöri mezővárosban*

Erdélyi Gabriella

Esterházy Miklós mint családfő

Deák Ágnes

*Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására
Magyarországon 1865-ben*

Andreas Schmidt-Schweizer

A magyar–német államközi kulturális kapcsolatok (1949–1989)

---

*A trianoni béke a magyar, román és szlovák
történelmi gondolkodásban*

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 4. szám

TANULMÁNYOK

- B. Halász Éva** · A *decima et nona* az Anjou- és a Zsigmond-korban 571
- Lakatos Bálint** · A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526) 593
- Mikó Gábor** · Oláh Miklós formuláskönyve. Bevezető tanulmány egy készülő kiadáshoz 617
- Baros-Gyimóthy Eszter Márta** · Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi gömöri mezővárosban 633
- Erdélyi Gabriella** · Esterházy Miklós mint családfő: utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban 657
- Deák Ágnes** · Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására Magyarországon 1865-ben 681
- Andreas Schmidt-Schweizer** · A hidegháború és a német kérdés ütközőzónájában. A Magyar Népköztársaság és a két német állam közti kulturális kapcsolatok (1949–1989) 703
- Zahorán Csaba** · „Addig a békesség, míg szomszéd akarja” Trianon és a magyar-szomszéd viszony napjainkban 731
- Marius Diaconescu** · A „teljes nemzeti szabadság” az 1918. december elsejei gyulafehérvári határozatban 745
- Ondrej Ficeri** · Vállalni a felelősséget Trianonért 763
- Romsics Gergely – Zahorán Csaba** · Útkereső történések. Megjegyzések egy lezáratlan eszmecsere naplójára 777

TANULMÁNYOK

A DECIMA ET NONA AZ ANJOU- ÉS A ZSIGMOND-KORBAN

HALÁSZ ÉVA

THE DECIMA ET NONA IN THE ERA OF ANJOU AND SIGISMUND

The terms of decima et nona pars/partes appear in charters in the fourteenth century, in cases where the parties agreed in one of them paying the other a given sum. It occurs in cases of pledging, purchase, redemption of daughters' quarter, termination of lawsuits by agreement alike. The sum, which could be termed „fee” in the modern sense of the word, was paid – if not otherwise stipulated – by the receiving party to the judge or to the issuer of the charter who fixed the agreement.

Keywords: Hungarian medieval legal history, *decima et nona pars*, fee

Okleveleinkben a 14. századtól kezdve időről időre felbukkan a *decima et nona pars/partes* kifejezés, ami nem azonos az egyházi tizeddel és a földesúrnak fizetett kilenceddel, noha a forrásokban azok is *decimaként*, illetve *nonaként* szerepelnek. A tanulmány tárgyát képező jelenségről általában olyankor olvashatunk, amikor az adott ügyben szereplő felek megegyezése alapján az egyikük pénzt fizetett a másiknak. Találkozunk vele egyházi tesztületek és világi bírák okleveleiben; a nádor, az országbíró és a megyék kiadványaiban egyaránt.¹ Részletesebben eddig csak Hajnik Imre foglalkozott vele a középkori bírósági szervezetről frott munkájában, ahol bírói kilencednek és tizednek fordította,² azonban a források részletes vizsgálata alapján kiderült, hogy korántsem csak peres ügyekben kellett ezt a felek valamelyikének megfizetni. A következőkben oklevelek és törvények alapján mutatom be, mit is értettek pontosan az Anjouk és Zsigmond korában *decima et nona parson*; mikortól és milyen ügyekben találkozunk vele, melyik fél fizette meg és kinek, a szokás szabályozta-e mértékét. A továbbiakban a *decima et nona*, valamint a kilenced és tized fogalom párokat egyaránt használni fogom.

B. Halász Éva, tudományos munkatárs, MTA-SZTE-MOL Magyar Medievalisztikai Kutatócsoport.

¹ Ez utóbbira példa Szatmár megye szolgabírának 1366. július 15-i kiadványa. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [= MNL OL] Diplomatikai Levéltár [= DL] 96 408.; Piti Ferenc: A Vay család berkeszi levéltárának 1342–1382 közötti oklevelei. In: *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*. 52. Szerk. Istvánovits Eszter – Almássy Katalin. Nyíregyháza, 2010. 466. 233. sz.; Zemplén megye alispánjának és szolgabírának 1428. április 13-án kelt oklevele. *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő*. I–XII. Pest–Bp., 1871–1931. [= Zichy-család okm.] VIII. 350–351. 236. sz.

² Hajnik Imre: *Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a Vegyes-házi királyok alatt*. Bp., 1899. 449–450.

Mikor bukkant fel?

A forrásokban a kilenceddel és tizeddel az 1320-as évek első felétől találkozunk, azonban mivel már az első említések során létező gyakorlatként értesülünk róluk, tényleges megjelenésüket ezeknél valamivel korábbra tehetjük.³ 1322 januárjában, Debreceni Dózsa nádor közgyűlésén Gutkeled nembeli Zeleméri Mihály fiai több oklevelet is bemutatnak, melyek szerint Gutkeled nembeli Márki Pál bán fia Miklóst több bírságban is elmarasztalták velük szemben,⁴ de mivel Miklós betegsége miatt nem tudott megjelenni a nádor előtt, ezért azoknak a megfizetését a következő hónapra halasztották. Februárban aztán a nádor úgy határozott, hogy Pál bán fia Mihály két Szatmár megyei birtokát adja át Zeleméri Mihály fiainak az összesen 32 márkát kitevő tartozása fejében, a bírónak járó rész levonása után, a kilenced és tized kivételével („deducta scilicet portione iudicis supradicti, exceptis decimis et nonis”).⁵ Mivel azonban a kiküldöttek a birtokokat a bírságok összegénél kevesebbre becsülték, Miklós még további három birtokot adott át Zeleméri Mihály fiainak.⁶ Ha a kilenced és tized 1322 elején már létező teher volt, feltehetően azt megelőzően is léteznie kellett. Az 1320-as évek elején egy zálogbirtok körüli huzavonában szintén megjelenik a kilenced és tized. A Szatmár megyei Tunyog birtok egy részét 1313-ban vagy azt megelőzően Emöcs, vagy a fia, Simon zálogba adta Balogsemjén nembeli Ubul fia Mihály fiainak 7 márka dénárért. Azonban a váradi káptalan oklevele hiába rögzítette a kiváltás időpontját, azzal Simon nem élt,⁷ viszont később már az egész birtokot elzálogosította Mihály fiainak 20 márkáért. Debreceni Dózsa nádor 1317-ben kelt oklevele szerint Simon fivérének, Gergelynek lehetőséget adtak a birtok zálogból való kiváltására, de azt is rögzítették, hogy ha nem váltja ki, akkor a birtok Mihály fiainak tulajdona lesz.⁸ Feltehetően Tunyog képezte annak a peresedésnek a tárgyát is, ami miatt 1320-ban Gergelyt Mihály fiai ellenében a Szabolcs, Szatmár és Szolnok megyék részére közgyűlést tartó Debreceni Dózsa vajda színe elé idézték.⁹ A per lefolyását az oklevelek nem tartották fenn, azt azonban tudjuk, hogy 1322-ben Miklós alnádor nyugtatta Nagysejéni Mihály fia Mihályt a kilencedben és tizedben fennálló („de decimis et nonis”) 6 márkányi tartozása

³ Pl. 1322. február 17. MNL OL DL 39 461.; *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. I–. Bp.–Szeged, 1990–. (= Anjou-oklt.) VI. 461. sz.; 1322. május 31. MNL OL DL 50 718., Anjou-oklt. VI. 600. sz.; 1326. november 19. MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 260 591., Varjú Elemér – Iványi Béla: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez*. I–II. Bp., 1908–1928. [= Bánffy] I. 55–56. (57. sz.), Anjou-oklt. X. 482. sz. Az Árpádok korából eddig nem bukkantam olyan oklevélre, mely bizonyosan a cikk témáját adó *decima et nona pars*ról szólna. A Magyarországi középkori latinság szótára a *decima* címszónál csak az egyházi tized értelmet tünteti fel: *A magyarországi középkori latinság szótára. Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae*. I–VI. A–M. Ad edendum praeparavit Iván Boronkai (Vol. I–II.), Iván Boronkai – Ibolya Bellus (Vol. III.), Iván Boronkai – Kornél Szovák (Vol. IV.), Kornél Szovák (Vol. V–VI.) Bp., 1987–2017. III. 21–22.

⁴ 1322. január 9. MNL OL DL 39 461., Anjou-oklt. VI. 407. sz.

⁵ 1322. február 17. MNL OL DL 39 461., Anjou-oklt. VI. 461. sz.

⁶ 1322. május 24. MNL OL DL 39 461., Anjou-oklt. VI. 587. sz.

⁷ 1313. június 25. MNL OL DF 285 772., Anjou-oklt. III. 555. sz.

⁸ 1317. május 23. Anjou-oklt. IV. 469. sz.

⁹ 1320. március 13. MNL OL DL 50 672., Anjou-oklt. V. 722. sz.

felől, mely az Emöcs fia Gergellyel szemben, Tunyog birtok visszaszerzése miatt folytatott ügyben keletkezett.¹⁰ A 14. század első felében csak szórványosan találkozunk a tized és a kilenced említéseivel, ekkor még nem alakult ki jellegzetes megfogalmazás sem, a *decima* és *nona* szavak a legkülönfélébb szövegkörnyezetben bukkannak fel.¹¹ Az 1350-es évektől kezdve válik gyakoribbá a forrásokban, ekkortól általában az „absque decima et nona partibus” fordulat, illetve ennek több-kevesebb szóval bővített változatai kerülnek be az oklevelekbe.¹² A formula 14. század közepére való kialakulása, letisztulása is támogatja azt a feltételezést, hogy a kilenced és tized a 1300-as évek első felében jelent meg.

Milyen ügyekben találkozunk vele?

A következőkben tekintsük át, milyen típusú ügyekben említik a kilencedet és tizedet, néhány jellemző példával! A kategóriákat az általam ismert első előfordulásuk dátuma szerint állítottam sorba, melyet zárójelben adok meg. A kategóriák között természetes vannak átfedések, néhány ügyet több helyre is be lehetett volna sorolni.

a) *Bírságok, adósságok megfizetése és kölcsönök* (1322)¹³

Ha valakit pereskedés folyamán pénzfizetésre köteleztek, illetve bizonyos pénzösszeg megfizetését vállalta, akkor a per bíróját kilenced és tized illette meg. Az adósság (*debitum*) szóval jelölt összegek esetében azonban nem lehet eldönteni, hogy azok milyen címen keletkeztek, pereskedésből kifolyólag fizetett az egyik fél a másiknak, vagy kölcsönzött pénzösszeget takart. Ezért ezt a három csoportot együtt tárgyalom. Fogott bírák közreműködéséről nem hallunk ezekben az esetekben. 1322-ben Zeleméri Mihály fiainak a bevezetőben ismertetett ügyében bírságban való elmarasztalás miatt kellett fizetnie Márki Pál bán fia Miklósnak.¹⁴ 1357-ben László császári prépost és kápolnaispán állított ki oklevelet arról, hogy Biri Tamás fiai és anyjuk pénzt vettek kölcsön Nagysemjéni István fia Istvántól és vállalták, hogy az összeget a leleszi konvent előtt, 1358. január 8-án megfizetik

¹⁰ 1322. május 31. MNL OL DL 50 718., Anjou-oklt. V. 600. sz. Mivel Gergely később tunyogiként [de Tunug, Tunugh] jelenik meg a forrásokban (pl. 1335. március 17. MNL OL DL 40 686., Anjou-oklt. XIX. 109. sz.; 1337. június 7. MNL OL DL 85 238., Anjou-oklt. XXI. 309.), jó okunk van feltételezni, hogy a birtoknak legalább egy részét valamikor kiváltotta Nagysemjéni Mihály fiaitól. Mivel Miklós alnádor Tunyog birtok kiváltásáról szóló, 1322-ben kelt oklevelében Mihály két fia közül csak Mihályt említi, elképzelhető, hogy a kiváltás körül támadt (számunkra egyelőre ismeretlen) bonyodalmak megoldására, a nádor színe előtt, perelte be Gergelyt.

¹¹ Találkozunk a „sine decima et nona parte” (pl. 1326. november 19. MNL OL DF 260 591., Anjou-oklt. X. 482. sz.), a „libere, sine decima et nona” (pl. 1347. január 18. MNL OL DL 51 401., Anjou-oklt. XXXI. 28. sz.) változatokkal, illetve ismert olyan oklevél, amelyben rögzítették, hogy *de decimis et nonis* fakadó kötelezettségének tett eleget az arra kötelezett fél (pl. 1322. május 31. MNL OL DL 50 718., Anjou-oklt. VI. 600. sz.).

¹² Felbukkan még a „salvis nona et decima partibus” is (pl. Anjou-oklt. XLVIII. 878. sz.; Zichy-család okm. III. 257–270. 182. sz.).

¹³ A kilenced és tized nem volt bírság, hanem bizonyos esetekben a bírságokból a perbeli ellenfélnek jutó rész alapján kellett megfizetnie a bírónak (pl. MNL OL DL 39 461., Anjou-oklt. VI. 587. sz.).

¹⁴ 1322. február 17. MNL OL DL 39 461., Anjou-oklt. VI. 461. sz.

„absque decima et nona parte”.¹⁵ 1364-ben Kont Miklós nádor előtt vállalt kötelezettséget Vadai György fia András, hogy adóssága fejében 22 forintot fizet Szaniszlói Mihály fia Péternek Bihar megye szolgabírái előtt „absque nona et decima partibus”. Nem tudjuk, milyen címen keletkezett tartozása Andrásnak Péterrel szemben.¹⁶ 1399-ben Kántor Mihály fiai vállalták, hogy Bezdédi Lászlónak fizetnek mindazon költségei fejében, melyeket Bezed és Hene birtokok visszaszerzésére fordított, 36 forintot „pure et simpliciter salvis decima et nona partibus” a leleszi konvent előtt.¹⁷ Bodméri Miklós fia András 1406-ban a jászói konvent előtt vállalta, hogy Garai Miklós nádornak és alnádornak megfizeti tartozását „absque nona et decima partibus”.¹⁸ 1409-ben a győri szentszék marasztalta el Lócsi Beledet amiatt, hogy a Gencsi Sándor fia Miklós özvegyének járó hitbér és jegyajándék, valamint anyja és nagyanyja leányegyede ügyében nem adott elégtételt és nem fizette ki a rá rótt 51 márka bírságot, melyből a bírót illető résszel, valamint a tizeddel és kilenceddel a győri püspöknek tartozott.¹⁹ 1412-ben, szintén Garai nádor előtt vállalt fizetési kötelezettséget Úszfalvai Jakab fia Pál Olysvicai Benedek fia János deák részére a szepesi káptalan előtt.²⁰ 1422-ben, Zsigmond előtt Darázsi Demeter kiegyezett perbeli ellenfeleivel és a rá rótt bírságok egy részét földbirtok zálogként való átengedésével teljesítette, megjegyezve, hogy azokat csakis a teljes zálog (vagyis bírság) összegének megfizetése esetén, „absque nona et decima partibus” válthatja vissza.²¹ 1424-ben egy birtok becsüjének megfizetése kapcsán találkozunk a tizeddel és kilenceddel.²² Ugyanebbe a kategóriába lehet sorolni a tartozás fogalmának némileg önkényes kiszélesítésével az évenként fizetett földbért is. 1406-ban a fehérvári káptalan előtt ugyanis a Keresztúri Garárdák és a Kaláznóiak tíz évre bérbé vették a fehérvári keresztetek Varasd nevű Tolna megyei birtokát, kikötve, hogy a földbért minden évben Szent Márton hitvalló ünnepének nyolcadán kell megfizetni a káptalan előtt „absque decima et nona partibus”.²³

¹⁵ 1357. november 3. MNL OL DL 51 770., Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula: *Anjoukori Okmánytár. Codex diplom. Hungaricus Andegavensis*. I–VII. Bp., 1878–1920. (= AO) VI. 616–617. (403. sz.).

¹⁶ 1364. szeptember 5. MNL OL DL 52 055., Anjou-oklt. XLVIII. 679. sz.

¹⁷ MNL OL DF 220 278., C. Tóth Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozat oklevelei. I. közlemény (Pótlások a Zsigmondkori oklevéltár I. kötetéhez). In: *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve*. 47. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, 2005. 325. 276. sz.

¹⁸ 1406. október 28. MNL OL DL 9248., *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XIII (1387–1426). Összeáll. Mályusz Elemér et al. Bp., 1951–2017. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, és 55) (= ZsO) II/1. 5073. sz.

¹⁹ Nagy Imre: *Sopron vármegye története. Oklevéltár*. I–II. Sopron, 1889–1891. I. 606–610. 420. sz.

²⁰ 1412. december 8. MNL OL DF 268 472., ZsO III. 3052. sz. Ebben az esetben a szepesi káptalan fizetést igazoló nyugtája is ránk maradt (1413. január 1. MNL OL DF 268 475., ZsO IV. 9. sz.).

²¹ 1422. március 6. MNL OL DL 11 185., ZsO IX. 254. sz.

²² MNL OL DL 54 412., ZsO XI. 1476. sz. 1448-ban, a somogyi konvent előtt Marcali Imre vállalta, hogy Haraszi Kelemen országbírói ítélőmesternek a kölcsönbe kapott 100 forintot „absque decima et nona partibus” az oklevélben rögzített terimumon megadja, különben kétszeres bírságban marasztaltasson el, melyet meghatározott birtokai jövedelméből hitelezője beszédhet (1448. augusztus 1. C. Tóth Norbert: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban (Forrásközlés) (Kilencedik közlemény) 1441–1453. In: *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv*. 34–35. Szerk. Fekete Gábor. Kaposvár, 2004. 23. 991. sz.

²³ Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Budaë, 1829–1844. (= Fejér) X/4. 565–567. 260. sz., ZsO II/1. 4784. sz.

b) *Hitbér, jegyajándék, leánynegyed* (1326)²⁴

Egyaránt előfordul világi és egyházi oklevéladók hitbérrrel, jegyajándékkal és leánynegyeddel kapcsolatos okleveleiben, akár pert folytattak előttük, akár a felek egyike pereskedés nélkül bevallást tett a fentiek pénzbeli megváltásáról. Az esetek egy részében hivatkoznak arra, hogy a peren kívüli megállapodásokat is fogott bírók segítségével hozták, bár ez nem törvényszerű.²⁵ Egyik első ránk maradt példája Telegdi Csanád egri püspök általános helynökének helyettese, Valter borsovai főesperes 1326-ban kelt oklevele, miszerint Pelbárt özvegye és leánya pert indítottak Losonci Dénes fiai ellen jegyajándék, hitbér és leánynegyed miatt. A megítélt tanúállítást előtt a felek megegyeztek, és Dénes fiai vállalták, hogy 15 márkát fizetnek az asszonyoknak Valter *dominusa* előtt „sine decima et nona parte”.²⁶ Szécsi Miklós országbíró, 1358 decemberében kelt oklevele tett pontot annak a pernek a végére, mely Erdőteleki Vörös Mátyás fia Polhos István és Losonci István fia Dénes, valamint Losonci Tamás fiai, Tamás és István között húzódott István anyjának leánynegyede és nagyanyjának hitbére és jegyajándéka miatt. A pereskedés az egri püspök színe előtt kezdődött, majd I. Lajos király parancsára az országbíró tárgyalta, de hosszasan elhúzódott. Miután engedélyt kértek az országbírótól a megegyezésre, a felek fogott bírák segítségével abban állapodtak meg, hogy Losonci Dénes és Losonci Tamás fiai a leánynegyed, hitbér és jegyajándék megváltásának fejében 180 budai márkát fizetnek az országbíró előtt, három részletre elosztva (részben pénzben, részben pedig természetben „absque decima et nona partibus de eisdem nobis [azaz Miklós országbírónak] debentibus”), az őket perlők pedig cserébe nyugtatják őket ebben az ügyben.²⁷ A három részlet közül a Keresztelő Szent János nyolcadán esedékesnek a nyugtája is fennmaradt. Időközben változás történt az országbírói tisztségben, Szécsi Miklóst Horvátország és Dalmácia élére helyezte a király, utóda pedig Csák nembeli Ugrin fia Miklós lett, de a váltás sem okozott törést a fizetés menetében, ugyanúgy az országbírói hivatalt betöltő személy részére teljesítették, ahogyan az az első oklevélben olvasható.²⁸ 1405. január 31-én, a vasvári káptalan előtt Egervári Miklós fia Mihály vállalta, hogy az elhunyt Reszneki Ferenc özvegyét aratásig meghagyja férje birtokainak élvezetében, hitbér és jegyajándék címén pedig 28 márkát fizet neki „absque decima et nona partibus”.²⁹ 1422-ben, Zsigmond király

²⁴ Nem minden hitbér, jegyajándék és leánynegyed pénzbeli megváltásáról szóló oklevélben kerül elő a kilenced és tized. Lásd pl. Bebek István országbíró 1361. szeptember 9-én kelt oklevele. MNL OL DL 5082.

²⁵ Fogott bírákkal pl. 1406. július 6. MNL OL DL 62 209., ZsO II/1. 4862. sz.; 1407. február 11. MNL OL DF 281 349., ZsO II/2. 5286. sz. Fogott bírák említése nélkül pl. 1363. július 5. MNL OL DF 268 386., Anjou-oklt. XLVII. 295. sz.; 1416. május 25. MNL OL DL 39 121., ZsO V. 1921. sz.

²⁶ Az oklevél utolsó mondata szerint a felek úgy egyeztek meg, hogy a bírót és a *pristaldust* kétharmad részben Dezső fiai, egyharmad részben pedig az asszonyok megbízottja, Gergely *comes* fizetik. Mivel a hitbéért és leánynegyedért járó összeget csak a következő év áprilisában kellett Dezső fiainak megadniuk az egri püspök előtt az asszonyoknak, a fentebb említett további fizetnivaló feltehetően nem az általunk vizsgált tétellel, hanem a szóhasználat alapján a békebírsággal azonosítható. (MNL OL DF 260 591.; Bánffy I. 55–56., 57. sz.; Anjou-oklt. X. 482. sz.)

²⁷ 1358. december 7. Bánffy I. 220–224. 179. sz.

²⁸ 1359. július 10. Bánffy I. 227–228. 183. sz.

²⁹ 1405. január 30. MNL OL DL 9008., ZsO II/1. 3626. sz.

előtt egyezik meg Majádi István fiaival Szakácsi János özvegye, Katalin asszony a férje birtokaiból neki járó hitbér és jegyajándék felől. A Majádiak vállalták, hogy az asszonynak 200 forintot fognak fizetni „absque nona et decima partibus” a váradi káptalan előtt.³⁰

c) Zálogosítás (1339)

A zálogosításokat leggyakrabban egyszerű bevallás keretében tették meg a felek valamely oklevéladó – hiteleshelyek, (nagy)bírák vagy megyék – előtt. A kilencedet és a tizedet a zálogösszeg, illetve részletfizetés esetén csak az aktuális részlet után kellett megfizetni. Az 1330-as évek második felében zajlott Nagymartoni Pál országbíró színe előtt Bolyi Itum Miklós fia László Zemplén megyei Zabrag és Szabolcs megyei Győröcske birtokainak ügye. László a két birtokot 70 márka ezüstért, illetve a Zemplén megyei Ráskáért elcserélte Szalóc fia Mihály fia Péterrel, ám ez ellen Konrád fia Tamás, marazai nemes és társai tiltakoztak, azt állítva, hogy Zabrag birtokot már korábban elcserélték Lászlóval. Az egri káptalan által végzett vizsgálat során felbukkant Bacskai András fia László, aki Zabragot és Győröcskét magának szerette volna megszerezni Bolyi Miklós fia Lászlóval tartott rokonsága miatt. Az országbíró úgy döntött, hogy az általa kitűzött időpontban Miklós fia Lászlónak a két birtokot vissza kell vásárolnia Mihály fia Pétertől és vissza kell adnia neki Raskát is. Ha ezt nem tudja megtenni, Bacskai László élhet ezzel a lehetőséggel. Végül a birtokok László és fivére, Miklós kezébe kerültek. Az ügylet során Bolyi László visszaadta Mihály fia Péternek Raskát, míg Bacskai László és Miklós megfizették neki a 70 márka ezüstöt, valamint az országbírónak az összeg kilencedik és tizedik része fejében 7 márka és 14 pondus ezüstöt, vagyis összesen 77 márkát és 14 pondust.³¹ Az országbíró kikötötte, hogy a birtokokat Bolyi László vagy rokonai csak a teljes összeg (77 márka és 14 pondus) megfizetésével válthatják vissza, és az abból fizetendő kilencedet és tizedet ezen felül kell megadniuk („redemptores ... decimam et nonam portionem de propria sua alia pecunia solvere teneantur”).³² Az ügylet során Bolyi László a 70 márkát visszafizette Mihály fia Péternek és megfizette – pontosabban helyette a Bacskai fivérek fizették meg – az országbírónak az abból járó kilencedet és tizedet. Így László már nemcsak a birtok zálogösszegével, hanem a kölcsönbe kapott *decima et nona parsszal* is tartozott feléjük. A birtokok zálogösszege azonban továbbra is csak 70 márka maradt, az országbíró oklevele értelmében az arra eső kilenced és tized nem növekedhetett a visszaváltáskor. Amit a Bacskai testvérek az országbírónak fizettek Bolyi László helyett *decima et nona partes* címen, azt ezen felül (*in additamentum*) tették.³³ 1357-ben, Szécsi Miklós országbíró oklevelet adott ki a Várdai László fia János és

³⁰ 1422. február 22. MNL OL DL 65 400., ZsO IX. 189. sz.

³¹ 1339. július 12. „Ladislaus de Bachka et Nicolaus frater suus [...] prefatas septuaginta marcas fini argenti plene et integre cum pondere Budensi mensurando, [...] in redemptionem dictarum possessionum Zabragh et Gewr vocatarum prefato Petro filio Michaelis personaliter coram nobis astanti et insuper pro decima et nona portione de dicta pecunia nobis provenienti septem marcas similiter fini argenti ponderis Budensis et quatuordecim pondera nobis persolverunt...” AO III. 574–581. 380. sz., Anjou-oklt. XXIII. 414. sz.

³² A század második felében a hosszas körülírás helyett valószínűleg csak az „absque decima et nona partibus” szavakat írták volna bele az oklevélbe. (1339. július 12. AO III. 574–581., 380. sz., Anjou-oklt. XXIII. 414. sz.)

³³ Az oklevél homályban hagyja, hogy a Bacskai testvérek által a zálogösszegezen felül megfizetett 7 márka és 14 pondus visszafizetése során kellett-e arra az összegre is tizedet és kilenced fizetni. Az egri káptalan

Csicseri Jób fia Domonkos fiai, István és János közötti birtokperben. A perlekedés 1347-ben kezdődött, amikor a leleszi konvent színe előtt Domonkos fiai elzalogosították Szabolcs megyei Bodony birtokuk felét Várdai Jánosnak tíz évre 20 márka kassai garasért, melyből János hatot rögtön kifizetett.³⁴ Miután azonban János a káptalanból eltávozott, Csicseri Jób fia Miklós és mások is bejelentették igényüket a birtokra, mivel azt állították, hogy az őket örökség címén illeti meg.³⁵ Várdai János a zálogösszeg további részének megfizetésére elküldte megbízottját, aki kijelentette, hogy ura kész azt megadni, de mivel a zálogosítás ellen többen tiltakoztak, ezért nem adta át a pénzt.³⁶ János végül 1349-ben, a Szabolcs és Ung megyék részére tartott nádori közgyűlésen visszakövetelte a Domonkos fiainak két évvel korábban átadott 6 márkát, mivel azok a birtokrészt továbbra sem tudták átadni neki. A nádor a közgyűlésen részt vevő megyék *comeseivel* és szolgabíráival úgy határozott, hogy Domonkos fiai Budán, az ő színe előtt fizessék meg a 6 márkát Jánosnak „absque deminutione aliquali ac nona et decima parte”, mivel a leleszi konvent 1347-ben kelt, a zálogosítást rögzítő oklevele szerint az összeget egészében (*integre*) kapták meg.³⁷ A Zsigmond-korban akár világi, akár egyházi oklevéladó foglalta írásba a zálogosítást, akkor találkozunk a tizeddel és kilenceddel, amikor kikötötték, hogy a birtok visszaváltása a teljes összegben történhet „absque decima et nona parte”, melyet így a pénzt átadó félnek kellett lerónia, hiszen a zálogbirtokos a teljes összegre tartott igényt.³⁸

---

birtoktartó oklevélből viszont csak annyit tudunk meg, hogy a birtokot 77 márka és 14 pondus ezüstért iktattatta Miklós fia László a Bacsikai fivéreknek, az összeg részletezése nélkül. MNL OL DL 96 209.; Anjou-oklt. XXIII. 474. sz.

³⁴ 1347. szeptember 11. MNL OL DL 76 944., Anjou-oklt. XXXI. 848. sz.

³⁵ 1347. szeptember 11. MNL OL DL 76 944., Anjou-oklt. XXXI. 849. sz.

³⁶ 1347. október 10. MNL OL DL 31 254., Anjou-oklt. XXXI. 953. sz.

³⁷ 1349. augusztus 15. MNL OL DL 76 944., Anjou-oklt. XXXIII. 606. sz. Mivel Domonkos fiai nem adták vissza a zálogösszeg első részletét, ezért fordult Várdai János 1357-ben Szécsi Miklós országbíróhoz, aki előtt az adósok küldötte elismerte urainak akkor már 9 márkára rúgó tartozását. Ennek „absque nona et decima partibus” lefizetésére pedig az országbíró Szent György nyolcadát jelölte ki. Az összegbe azonban nemcsak a meg nem adott zálog, hanem az ügyben kirott bírságok is beleszámítottak. 1357. március 8. MNL OL DL 77 184., Zichy-család okm. III. 50–51., 34. sz.

³⁸ Egyházi oklevéladókra lásd pl. 1402. január 3. MNL OL DL 102 427., ZsO II/1. 1388. sz.; 1406. február 16. MNL OL DL 100 352., ZsO II/1. 445. sz.; 1409. március 15. MNL OL DL 9515., ZsO II/2. 6654. sz.; 1410. február 9. MNL OL DL 9620., ZsO II/2. 7333. sz.; 1412. május 25. MNL OL DL 103 441., ZsO III. 219. sz.; 1413. október 3. MNL OL DL 43 221., ZsO IV. 1416. sz.; 1415. január 8. MNL OL DL 92 457., ZsO V. 30. sz.; 1419. február 13. MNL OL DL 58 056., ZsO VII. 107. sz.; 1422. február 26. MNL OL DL 83 608., ZsO IX. 204. sz.; 1424. március 13. MNL OL DL 83 616., ZsO XI. 312. sz.; 1425. február 6. MNL OL DL 83 067., ZsO XII. 119. sz.; 1426. február 6. MNL OL DL 83 067., ZsO XIII. 119. sz.; 1435. március 19. MNL OL DL 54 917. A világiak közül főleg a nádor okleveleivel találkozunk. Vö. 1416. szeptember 28. MNL OL DL 10 499., ZsO V. 2328. sz.; 1421. július 16. MNL OL DL 11 106., ZsO VIII. 845. sz.; 1428. szeptember 15. MNL OL DL 70 848., Tringli István: *A Perényi család levéltára 1222–1526.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44) Bp., 2008. (= Perényi) 407. sz. A Zsigmond-kor után is feltűnik a teher az oklevelekben. Pl. 1439. augusztus 5. MNL OL DL 70 889., Perényi 464. sz.; 1441. december 3. *Magyar Történelmi Tár* 9 (1908) 4–5.; 1449. szeptember 17. MNL OL DL 102 111., Thallóczy Lajos – Horváth Sándor: *Alsószlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244–1710.* Bp., 1912. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae annexarum 3) 179–180. 120. sz.; 1453. április 24. MNL OL DL 68 645.; 1466. július 30. MNL OL DL 16 392.

d) *Hatalmaskodások* (1345)³⁹

Az ilyen ügyekben indított perek során szintén tág tere nyílt a felek megegyezésének, hiteleshelyek és világi nagybírók okleveleiben egyaránt találkozunk velük.⁴⁰ Amikor a kilencedet és a tizedet említik ilyen megegyezéseknél, mindig feltüntetik, hogy a felek fogott bírák segítségével jutottak konszenzusra.⁴¹ 1345-ben, Ung megye hatósága előtt egyeznek meg a felek egy gyilkosság ügyében, ahol a vétkesek 30 márka két részletben való megfizetését vállalták „solus de decima et nona de iudice expediendo”.⁴² 1347-ben, Nagyszemjéni István fia István szerviense akart rablás miatt pert indítani Kántor Mihály ellen, de István közvetítésével a felek megegyeztek és Mihály 4 márka megfizetését vállalta „absque decimo et nono[!]”.⁴³ 1364-ben, Kont Miklós nádor tett pontot a Tarkányi Doncs fia László és Eszenyi Tamás fiai közötti pereskedés végére, mivel Tamás fia Jánost László meggyilkolta. A felek előkelő fogott bírák segítségével úgy egyeztek meg, hogy Doncs fia László és fia, Márton átadnak egy Zemplén megyei birtokot a meggyilkolt János fivéreinek és gyermekeinek, valamint ezen felül 70 forintot is fizetnek „salvis nona et decima partibus” a leleszi konvent előtt. Ha nem tudják ezt teljesíteni, akkor egy másik birtokot kötelesek elzálogosítani az áldozat családjának.⁴⁴ 1372 decemberében, Debreceni Dózsa fia Jakab fia István a Debrecenen áthaladó Vidaföldei Miklós fia Mátét, feleségét és gyermekeit elfogta és fogságban tartotta, Mátét pedig az arcán meg is sebesítette. Mindezekért Istvánt többször perbe idézték, majd pedig három vásáron nyilvánosan ki is kiáltották, de ez után a felek fogott bírák segítségével megegyeztek. Istvánnak a hatalmaskodásért, továbbá a meg nem jelenésért kiszabott bírságok Mátét illető harmadrészéért 300 márkát kellett volna fizetnie a nádor előtt, összesen négy részletben „salvis nona et decima partibus”. István végül nem részletekben, hanem az utolsó terminus idején egyben tett eleget a 300 márka megfizetésének.⁴⁵ Szintén 1372-ben kelt Szécsi Miklós azon oklevele, mely szerint Nagymihályi Péter fia Chenkus Jakabnak három részletben, összesen 100 márkát kellett fizetnie Bánházai Mihály fiainak, Péternek és Miklósnak testvérük, György meggyilkolása miatt „pure et libere absque decima et nona partibus”.⁴⁶ 1400 augusztusában kelt Domonkos leleszi prépost és a konvent oklevele az Upori Miklós, illetve Kisvárdai Domonkos fia Mihály és családja között létrejött egyezségről. A felek fogott bírák segítségével abban állapodtak meg, hogy a Kisvárdaiak az Upori Miklós ellen elkövetett

³⁹ Minden olyan esetet idesoroltam, amely a károsult fél élete vagy vagyona ellen irányult.

⁴⁰ Előbbire lásd pl. pannonhalmi konvent, 1422. augusztus 29. MNL OL DL 43 532., ZsO IX. 915. sz.; vasvári káptalan, 1423. augusztus 1. MNL OL DF 282 167., ZsO X. 1002. sz. Utóbbira: Garai Miklós nádor, 1406. július 5. MNL OL DL 53 332., ZsO II/1. 4860. sz.; Zsigmond király, 1412. április 7. MNL OL DF 220 571., ZsO III. 1938. sz.; Perényi Péter országbíró, 1421. március 1. MNL OL DL 11 057., ZsO VIII. 239. sz.

⁴¹ Egy kivételt ismerünk: 1421-ben Garai Miklós nádor előtt egyeznek meg a Lackfiak és a Szentgyörgyiek bizonyos hatalmaskodások miatt, királyi engedéllyel. Az oklevél nem közli, hogy fogott bírák segítségét is igénybe vették volna. 1421. július 20. MNL OL DL 11 110., ZsO VIII 786. sz.

⁴² 1345. december 17. MNL OL DL 72 974., Anjou-oklt. XXVIII. 810. sz. [1344. december 18-i dátummal]. A részletek megfizetéséről szóló oklevelet lásd 1346. április 22. MNL OL DL 72 975., Anjou-oklt. XXX. 312. sz.

⁴³ 1347. február 24. MNL OL DL 51 405., Anjou-oklt. XXXI. 139. sz.

⁴⁴ 1364. október 29. MNL OL DL 77 339., Anjou-oklt. XLVIII. 679. sz.

⁴⁵ 1374. december 10. MNL OL DL 77 602., Zichy-család okm. III. 587–593. 440. sz.

⁴⁶ MNL OL DF 260 934.

hatalmaskodások, és különösen annak János nevű jobbágya két lovának elhajtása miatt fizetnek Miklósnak 32 márkát „pure et simpliciter salvis scilicet decima et nona partibus” két részletben a konvent előtt.⁴⁷ 1400 októberében, Kisvárdai Domonkos fiai viszont a másik oldalon állva Surányi Sebestyén fiaitól kaptak az ellenük elkövetett hatalmaskodások miatt 100 forintot, a fogott bírák segítségével közöttük létrejött megegyezés értelmében.⁴⁸ 1402-ban, Raszlavicai Miklós fia Lőrinc védíjja fejében vállalták a vétkesek, hogy a fiának 75 budai márkát fizetnek „absque nona et decima partibus”.⁴⁹ 1408-ban pereskedett egymással Szeretvai Jakab fia Majos és Lesznai Péter fia István az ez utóbbi által elkövetett hatalmaskodások miatt. Az ügy fogott bírák segítségével megegyezéssel végződött, mely során Lesznai vállalta, hogy pénzbeli elégtételt ad.⁵⁰ 1417 januárjában kelt a leleszi konvent oklevele a Parlagi János és Kállói Lőkös fia Miklós mester közötti, ez utóbbi hatalmaskodása miatti perben, amelyben Garai Miklós nádor esküt ítélt. A felek azonban fogott bírák segítségével megegyeztek, és Kállói Miklós 50 forint megfizetését vállalta „salvis decima et nona partibus”.⁵¹

e) Birtokok és jövedelmeik miatti pereskedések (1354)

A kilencedet és tizedet akkor foglalták bele a pereskedéseket lezáró oklevelekbe, amikor a felek a végső ítélet meghozatala előtt fogott bírák közvetítésével – vagy anélkül – egyezésre jutottak egymással. 1354-ben például Sinka fia Péter és Sóvári Sós Péter fiai a sóvári sókút jövedelmei ügyében egyeztek meg, mivel azt Péter fiai jogtalanul visszatartották, és ezért Sinka fia Péter az országbíró előtt perbe vonta őket. A fogott bírák közreműködésével létrejött megállapodás szerint Péter fiai évente három alkalommal fogják megadni Sinka fia Péternek és örökösének a sókútból részükre járó összeget „absque decima et nona partibus” a szepesi káptalan előtt, az addigi hetenként előírt fizetés helyett.⁵² 1361-ben kelt Koppenbachi Vilmos egri prépost, I. Lajos király kápolnaispánjának és titkos kancellárjának oklevele a Terbedédi Demeter fia Imre és rokona, Mihály, valamint Losonci István fia Dénes közötti, a Nógrád megyei Terbedéd [Terbeléd] birtok miatti perben. Imre szerint I. Lajos király a birtokot Vyllyam fia János mesternek és rajta keresztül neki adományozta, de Dénes pert indított miatta az országbíró előtt, ahonnan az uralkodó azt áttette Miklós esztergomi érsek színe elé. Végül a felek fogott bírák segítségével a következő megegyezésre jutottak a kápolnaispán előtt: Imre és Mihály a birtokot annak minden jogával, haszonvételével és tartozékával átadják Losonci Dénesnek, aki cserébe 300 aranyforintot fizet nekik két alkalommal a kápolnaispán színe előtt „omni estimatione, necnon

⁴⁷ 1400. augusztus 9. Zichy-család okm. V. 214–206. (169. sz.).

⁴⁸ 1400. október 9. Zichy-család okm. V. 214–221. (178. sz.).

⁴⁹ 1402. október 24. MNL OL DL 83 476., ZsO II/1. 201. sz.

⁵⁰ 1408. október 15. MNL OL DF 220 451., C. Tóth Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei. II. közlemény 1400–1410. (Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár II. kötetéhez). In.: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve. 48. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, 2006. 399–400. 213. sz.

⁵¹ 1417. január 13. MNL OL DL 53 920., ZsO VI. 32. sz.

⁵² 1354. április 24. MNL OL DL 25 820., Anjou-oklt. XXXVIII. 228. sz.

nona et decima partibus iudicii exinde provenientibus exclusis”.⁵³ Oppelni László nádor 1369 szeptemberében kelt oklevele rögzítette a Széki Pirus Jakab fia János fia Mátyás és Vesszős fiai, János és Tamás között, fogott bírák rendelkezésére létrejött megegyezést. Eszerint Mátyás elismerve, hogy a Bars megyei Széki birtok nem az övé, hanem Vesszős fiaié, ezért azt és az azzal kapcsolatos okleveleit átadta Vesszős fiainak, akik viszont a nádor színe előtt fizettek neki 60 márka dénárt „salvis nona et decima partibus”.⁵⁴ Szécsi Miklós országbíró 1384-ben kelt okleveléből tudjuk, hogy Töttös László és szekcsői Herceg Péter Szántó és Dávid birtokok ügyében folytatott perüket fogott bírák segítségével zárták le. Töttös László az országbíró korábbi egyeztető oklevelének megfelelően vállalta, hogy színe előtt két részletben 600 forintot fizet Péternek „absque decima et nona partibus”.⁵⁵ 1401-ben, a leleszi prépost foglalta írásba Upori Imre fiainak bevallását, miszerint 50 forintot tartoznak fizetni Daróci Máté fiainak „salvis decima et nona partibus”, azzal a feltétellel, hogy ha nem fizetnek, a Daróciak ellenében pervesztesként marasztaltassanak el, és azok újra kezdhessék Gelénes miatt indított perüket.⁵⁶ Zsigmond király parancsa értelmében Bástori Szaniszló fia István feleségének, Orsolya asszonynak és nővérének, Ceciliának (Kazai Gyula felesége) fogott bírák döntésére kellett bízniuk egy Nyitra megyei birtokkal kapcsolatos perüket. A rendelkezést a leleszi konvent foglalta írásba: eszerint Bástori István és felesége a konvent előtt tartoztak Kazai Gyulának és feleségének 300 forintot fizetni „salvis decima et nona partibus”.⁵⁷

f) Letétek (1401)

A letétekkel kapcsolatos kilenced és tized bekerült Zsigmond Nagy dekrétumába, 1435-ben. E szerint a káptalanok és konventek az előttiük vagy tanúságtevőik előtt megejtett pénzbeni fizetésekből (*de solutionibus pecunialibus*) nem szedhetnek tizedet és kilencedet, csak akkor, ha a felek ellentéte miatt a pénzt a sekrestyében helyezték el. Ekkor pedig az tartozott megadni azt, aki miatt ez a letét szükségessé vált, vagyis ha nem a kitűzött időpontban akarta valamelyik fél megfizetni vagy átvenni az összeget.⁵⁸ 1401-ből ismerjük Szentgyörgyi Péter egyik fiának (neve sajnos kiszakadt) magánoklevelét, melyben elismeri, hogy a pozsonyi káptalan átadott neki 450 forintot abból az 500 forintból, melyet öccse, Kozma Sárffő birtok zálogösszegeként helyezett el náluk letétben. A különbözetet a káptalan kilenced és tized címén (*pro decima [et nona partibus]*) megtartotta.⁵⁹ Mivel az oklevél a pénz letétbe helyezésekor felszámolt díjra az ország szokásaként (*de regni*

⁵³ 1361. február 17. Bánffy I. 234–237. 190. sz.

⁵⁴ 1369. szeptember 17. MNL OL DL 77 430., Zichy-család okm. III. 375–376. 270. sz.

⁵⁵ 1384. március 28. MNL OL DL77 897., Zichy-család okm. IV. 277–278. 233. sz.

⁵⁶ 1401. október 28. MNL OL DF 220 320., ZsO II/1. 1277. sz.

⁵⁷ 1411. november 27. MNL OL DL 29 756., ZsO III. 1276. sz.

⁵⁸ *Decreta regni Hungariae 1301–1457*. Ed. Franciscus Dóry – Georgius Bónis – Vera Bácskai. Bp., 1976. (Publicationes Archivii Nationalis Hungarici II. Fontes 11) (=DRH 1301–1457) 268–269. Ezt a rendelkezést ismétlik meg 1447-ben (DRH 1301–1457. 367.), 1458-ban (*Decreta regni Hungariae 1458–1490*. Ed. Franciscus Dóry et al. Bp., 1989. [Publicationes Archivii Nationalis Hungarici II. Fontes 19] [= DRH 1458–1490.] 100.), 1486-ban (DRH 1458–1490. 307.).

⁵⁹ A kilenced és tized mértékét a tanulmány egy későbbi helyén tárgyalom.

consuetudine) hivatkozik, ez már korábban is gyakorlat volt.⁶⁰ A letétbe helyezéssel a fizetésre kötelezett fél az ellen is védve volt, hogy a kedvezményezett meggondolja magát, ő a letétbe helyezéssel már teljesítette kötelezettségét.⁶¹ 1407-ben, Garai Miklós nádor előtt kötelezték magukat Kistapolcsányi Gergely fiai, hogy unokahúguknak pénzben kiadják a leánynegyedét. Azonban azt is kikötötték, hogy ha az összeget nem akarja átvenni, akkor a garamszentbenedeki konventnél azt letétbe helyezik.⁶² Letétre nemcsak a hiteleshelyek, hanem a (nagy)bírák esetében is volt lehetőség. 1421-ben például Perényi Péter országbíró *camarájában* helyeztek el egy összeget.⁶³ A fenti példák mind olyan esetekben keltek, ahol a tized és a kilenced egyébként is előfordult, ezért lehetséges, hogy elsősorban nem a letétbe helyezés ténye indokolta ekkor még a tized és a kilenced fizetésének kötelezettségét, hanem maga a leánynegyed megváltása, a zálogosítás stb. Később pedig ennek a gyakorlatnak az elharapódzása miatt vált szükségessé a törvényi szabályozás.

g) Adásvétel (1421)

Erre van a legkevesebb és legkésőbbi adatunk, és elképzelhető, hogy ennek ahhoz van köze, hogy minden példaként idézhető esetben halasztott fizetésről, tehát tulajdonképpen tartozásról van szó.⁶⁴ 1421-ben, Garai Miklós nádor előtt Faristári Farkas lánya, Anna és férje eladták a közrendűhöz (*homo impossessionatus*) férjhez ment asszonyra negyedként háramlott részüket a Pozsony megyei Faristár birtokon, a Bazini és Szentgyörgyi rokonság tagjainak. A vételár megfizetését a vevők a pozsonyi káptalan előtt két részletben vállalták „absque nona et decima partibus”.⁶⁵ 1424-ben, Zsigmond király rögzíti oklevelében, hogy Prodavizi Ördög István 360 forintért megvásárolja Zellői János országbírói

⁶⁰ 1401. március 30. MNL OL DF 226 800., ZsO II/1. 965. sz. – Az Anjouk korából eddig nem bukkant fel adat a letétbe helyezésről, általában az összeg megadása után a „plene receptis et habitis” formulával rögzítették, hogy a pénz átadása az írásba foglalás előtt már megtörtént. Halasztott fizetésről is vannak adataink, de ilyen esetekben a kilencedet és tizedet említő oklevélre eddig nem bukkantam.

⁶¹ Pl. 1410. február 9. MNL OL DL 9620., ZsO II/2. 7333. sz.; 1406. június 29. MNL OL DL 87 770., ZsO II/1. 4840. sz. Hasonló letétbe helyezés a leleszi konventnél: 1406. június 29. MNL OL DL 87 770., ZsO II/1. 4840. sz., a győri káptalan *conservatoriumában* ekkor, 1422. január 13-án nem jelent meg a másik fél átvenni az összeget: MNL OL DL 48 622., ZsO IX. 46. sz. A letétbe helyezéssel azonban, hiába volt szokásban, nem éltek minden alkalommal. Lásd 1423-ban pl. Csicseri János fia Fodor Ferencnek július 1-jén 200 forintot kellett fizetnie „absque nona et decima partibus” Nátalfalvi Gergely fia Jánosnak és társainak, akik viszont kötelesek voltak hozzájárulásukat adni egy zálogosításhoz. A terminuson Ferenc megjelent a hiteleshely előtt és kijelentette, hogy az összeget kész megfizetni, de a másik fél nem jelent meg. Ellenben a terminus 3. napján, azaz július 3-án megjelent a konventnél az egyik kedvezményezett, de az összeget (vagy a rá jutó részt) nem tudta felvenni, „pretextu non depositionis eorundem more solito nostro in conservatorio per dictum Franciscum”. 1423. július 15. MNL OL DL 31 427., ZsO X. 959. sz.

⁶² 1407. június 13. MNL OL DL 58 817., ZsO II/2. 5567. sz. Letétbe helyezték a pénzt a győri káptalannál, mert a kedvezményezett nem jelent meg a terminuson. 1422. január 14. MNL OL DL 48 622., ZsO IX. 46. sz.

⁶³ 1421. február 21. MNL OL DL 69 399, ZsO VIII. 188. sz. További példa a letétre: 1424. december 12. MNL OL DL 54 412., ZsO XI. 1476. sz.

⁶⁴ Mivel az Anjou-korban nem hallunk arról, hogy az adásvételt bármilyen fizetnivaló terhelte volna, ezért az is elképzelhető, hogy csak Zsigmond korától terheltek azokat tizeddel és kilenceddel.

⁶⁵ 1421. augusztus 5. MNL OL DL 11 117., ZsO VIII. 845. sz.

ítélőmestertől és fiától a Pest megyei Szentgyörgy birtokuk felét. A vételárat „absque nona et decima partibus” a váci káptalan előtt fogják megadni, egy összegben.⁶⁶

Általánosan elmondható, hogy olyan ügyekben találkozunk a kilenceddel és a tizeddel, ahol a felek fogott bírák segítségével – vagy anélkül – állapodtak meg abban, hogy az egyik fizet egy bizonyos összeget a másiknak. Ez lehetett egy egyszerű zálogosítás⁶⁷ vagy leánynegyed-megváltás, ahol a felek valamely egyházi testület vagy világi nagybíró előtt bevallást tettek a közöttük létrejött megegyezésről, de bármely per során lehetőség nyílt az alkudozásra a végső ítélet előtt. Tudunk eskütételt megelőző,⁶⁸ a vitás föld becslése,⁶⁹ a *communis inquisitio* megtörténte előtt⁷⁰ kötött megegyezésekről is.⁷¹ Kivételképpen ismerünk olyan esetet is, ahol bár a panaszos fél pert kezdené valamilyen okból a másik ellen, de ettől eláll, mert fogott bírák közvetítésével megegyezésre jutottak és a vétkest bizonyos mennyiségű pénz megfizetésére kötelezték. Az oklevélbe a kilenced és tized fizetését is belefoglalták.⁷²

Mi a kilenced és a tized?

Az ügytípusok áttekintése után joggal merül fel a kérdés, mit is jelentett pontosan a *decima et nona pars* kifejezés. Az ismertetett esetek semmivel sem különlegesebbek, mint számos másik. Tömegével lehet találni például olyan zálogosításokat, leánynegyed-megváltásokat, melyek során a kilencedet és a tizedet nem említik, azonban minden egyéb körülményben megegyeznek a fentiekkel. De hasonló a helyzet a többi típussal is. Miért említik a kilencedet és tizedet az esetek egy részében és miért marad el a többiben? A válaszhoz a *decima* és *nona* törvényi előfordulásainak egyike adhat jó – bár kétségkívül óvatossággal kezelendő – támpontot. 1405-ben, Zsigmond király összehívta a városok, mezővárosok és falvak képviselőit, és az ő kéréseik meghallgatása után adta ki úgynevezett városi törvényeit, melyben a tized és a kilenced is szerepelt. Az uralkodó ekkor úgy határozott, hogy azokban az ügyekben, melyekben a bírák kilencedet és tizedet szoktak kapni, azt ne

⁶⁶ 1424. június 21. MNL OL DL 43 598., ZsO XI. 730. sz.

⁶⁷ A zálogosítás szintén felfogható a két fél egyezségének, ahogyan az adásvétel is.

⁶⁸ Garai Miklós nádor ítélte esküt Butkai Miklós fia István és rokonai, valamint Deregyői Nagy Pál és Besenyő Miklós között – melyet 1414. október 6-án, illetve 1415. január 13-án kellett volna megejteni –, azonban a felek a leleszi konvent 1414. szeptember 23-án kelt oklevelének tanúsága szerint az eskütétel előtt megegyeztek és a Deregyőiek vállalták, hogy a konvent előtt 60 forintot fizetnek „salvis scilicet decima et nona partibus”. MNL OL DL 84 350., ZsO IV. 2505. sz. További példák: 1417. november 1. MNL OL DF 220 010., ZsO VI. 1061. sz.; 1418. március 9. után. MNL OL DF 221 045., ZsO VI. 1617. sz.

⁶⁹ Garai Miklós nádor oklevele értelmében Pál, a pozsonyi egyház *notarius*a és Miklós nádori ember már kiszálltak felbecsülni a felek között vitatott részeket, amikor azok fogott bírák segítségével kiegyeztek. 1414. január 25. MNL OL DL 10 066.; ZsO IV. 1626. sz.

⁷⁰ 1413. január 18. MNL OL DL 10 033., ZsO IV. 69. sz.

⁷¹ A per nem ismert részénél egyeztek meg vérdíj fejében történő fizetésben a felek, vállalva, hogy annak meg nem fizetése esetén a per tovább folytatódjon. 1402. október 24. MNL OL DL 83 476., ZsO II/1. 2011. sz.

⁷² 1406. július 5. MNL OL DL 53 332., ZsO II/1. 4860. sz.

a pernyertestől, hanem az elmarasztalt féltől követeljük a jövőben.⁷³ Vagyis olyan pénzösszeget értettek rajta, amit a pereskedés során kellett kifizetni a bírónak. Számos olyan eset van azonban, amikor peren kívül egyeztek meg a felek, a tizedet és kilencedet mégis meg kellett fizetni. A fenti listában összegyűjtött ügytípusok alapján azt mondhatjuk, hogy tulajdonképpen minden olyan ügyben ki kellett fizetni a kilencedet és a tizedet, amikor a felek közös megegyezéssel úgy döntöttek (azaz nem egy bíró hozott ítéletet), hogy az egyik fél pénzt fizet a másiknak. A megegyezés során igénybe vehették fogott bírák segítségét is, de ez nem volt szükségszerű. Vagyis mai fogalmaink szerint a kilenced és tized egyfajta (egyezségi) illeték lehetett, ami a perek megegyezéssel való lezárásakor a bírónak járt addigi munkájáért, illetve bizonyos ügyek esetében az elveszett bírói kétharmadért.⁷⁴

Ha térképre visszük mindazokat a hiteleshelyeket, melyek okleveleiben az Anjouk és Zsigmond korában a kilenced és tized előfordul, illetve a világi bírók kiadványaiban előforduló és *decima et nona* fizetésére kötelezett személyek „lakhelyét”, illetve az ilyen ügyek során előkerült birtokokat, akkor érdekes dolgot tapasztalunk. Eddig egyetlen olyan eset sem bukkant fel, amely az ország Dráván túl fekvő területeihez – azaz Szlavóniához – lenne köthető. Sem a szlavón bán, sem a területen oklevelező hiteleshelyek, sem pedig a megyék anyagában nem bukkantam rá a tizedre és a kilencedre.⁷⁵ Erdélyi vonatkozásban csak néhány adattal rendelkezünk a *decima et nona pars* ottani meglétéről, de ezek alapján kétségkívül meg kellett fizetniük a területen élőknek is ezt a terhet. 1382-ben, László erdélyi vikárius, ózdi főesperes bocsátott ki oklevelet arról, hogy Kissebesi Salamon fia János teljesítette a számára előírt 150 forint megfizetését, de a kilencednek és tizednek a felek közösen tettek eleget.⁷⁶ További kutatásoknak kell tisztázniuk, hogy Szlavónia ténylegesen kimarad-e, és ha igen, miért a kilenced és tized fizetésének hatóköre alól.

⁷³ 1405. évi II. 9. tc. „Decrevimus etiam, quod in quibuscunque causis et processibus, de quibus iudices causarum quarumcunque nonam et decimam ab illa parte, que causam obtinet, recipere consueverunt de cetero non ab ipsa parte, que causam obtinet, sed ab illa, que in ipsa causa vincitur, recipere debeant iudices illius cause et extorquere, cum non sit equum, ut qui iustus est, pro iniustus puniatur et in rebus dampnificatur”. DRH 1301–1457. 198.

⁷⁴ Mivel általánosságban olyan ügyekben találkozunk a tizeddel és kilenceddel, amikor a felek közös megalapodása szerint egyikük pénzt adott át a másiknak, és erről egy (nagy)bíróval vagy hiteleshellyel oklevelet állítottak ki, csábító a feltételezés, hogy nem egyezségi illetékről beszélünk, hanem a készpénzforgalmat terhelőről.

⁷⁵ Elképzelhető, hogy a későbbiekben napvilágra fognak kerülni ilyen esetek, de úgy gondolom, hogy semmiképpen sem nagy számban.

⁷⁶ MNL OL DL 73 771. János erdélyi alvajda 1369-ben kelt oklevele alapján Gerő fia János kötelezte magát, hogy az őt hatalmaskodás miatt perlő kolozsmonostori apátnak megtéríti a kárát és megfizeti neki azt a 10 forintot, „absque decima pars iudicis”, melyet az apát addig a pereskedésre költött. 1369. november 11. *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történelméhez*. I–IV. Bp., 1997–2014. Bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Jakó Zsigmond (I–II.), Hegyi Géza – W. Kovács András közreműködésével (III.), Jakó Zsigmond hagyatékát szerk. és kieg. Hegyi Géza – W. Kovács András. (IV.) IV. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 26, 40, 47, 53) 783. Noha a *nona* említése kimaradt az oklevélből, de feltehetően az általunk tárgyalt teherről lehet szó ebben az esetben is. Van azonban egy másik értelmezési lehetőség is. Az I. Lajos korára keltezett *Ars notariá*ban is ránk maradt egy bizonyos tizedrésznék az említése. Az ott rögzítettek szerint amennyiben a nádor vagy országbíró bírságszedői (*exactor iudiciorum*) kiszállnak egy megyébe a kirótt bírságokat behajtani, akkor ennek során egy királyi embert, egy hiteleshelyi kiküldöttet, az ispán emberét, valamint egy vagy két szolgabírót kell maguk mellé venniük. A behajtott

Ki fizet?

Itt nyúlunk vissza ismét Zsigmond király 1405-ös, már idézett törvényében lévő, a kilenced és tized fizetését rögzítő törvénycikkhez.⁷⁷ E szerint a perek bírái az addig megszokottól eltérően ne a pernyertes, hanem a pervesztes féltől kapják meg a kilencedet és tizedet. Vagyis a szokásos helyzet addig az volt, hogy a pernyertes (azaz a pénzt kapó) fél fizetett. Ugyan a törvény az országglagosok egy speciális csoportjára (a városokra és pol-

bírságok tizedrésze (*decima pars*) a királyi embert és a hiteleshelyi kiküldöttet illette meg, egyharmada (*tertia pars*) az ispáné és a szolgabíráké, míg a kétharmad része a nádoré, illetve az országbíróé (DRH 1301–1457. 75.). Néhány elgondolkodtató adatunk azonban van arról is, hogy talán számolhatunk ennek a tizednek bizonyos Árpád-kori előzményével is. Egy Kálmán király nevére és 1111-re keltezett hamis oklevél megerősítette az arbei egyházat bizonyos birtokaiban, rögzítette egyházi és igazságszolgáltatási kiváltságukat. Mindezekon kívül azt is megtudjuk, hogy a királyi és a püspöki *pristaldusok* egyaránt részesednek a tizedből, mégpedig a következő módon: a tized tizedrészét kapják meg, aminek a fele egyedül a király *pristaldusáé*, a másik felét pedig a [püspök] *pristaldusai* és *curialis comese* elfelezik, majd a püspöki *pristaldusok* a nekik jutott részt elosztják egymás között. (Teljes szövegű kiadását lásd Ivan Bojničić: *Listine XII. veka u zem. arhivu*. [Sa dvie slike.] In: *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 1 (1899) 34–37. Regesztája: Szentpétery Imre – Borsos Iván: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadinae critico-diplomatica*. I–II. Bp., 1923–1987. [= RA] 44. Ezek alapján XIII–XIV. századi hamisítványnak tartható.) Márton alországbíró 1296. június 11-én kelt ítéletlevele szerint a veszprémi püspök és Óvári Konrád közti perben összesen tíz alkalommal marasztalták el bíróságban az utóbbit, és az alországbíró pervesztesnek nyilvánította öt Patvására és Nosztré birtokok ügyében, amelyeket 200 márkáért vett zálogba. Az alországbíró elrendelte, hogy 200 márká értékben vezessék be a veszprémi egyházat a birtokokba. Ugyanakkor az iktatás alatt különítsék el az alországbírónak járó részt, vagyis 20 márkányit a bíróságokból járó rész után, valamint 20 márkát a 200 márká (azaz a zálogösszeg) tizede okán, ami az ország szokásjoga szerint a poroszlonak jár („ratio-ne decimarum ipsarum ducentarum marcarum, que de consuetudine regni pristaldo nostro debent provenire” RA 4064. sz. Az adat ismeretét Szócs Tibornak köszönöm). Mind a két esetben a *pristaldus* részére járó pénzösszegről értesülünk, azonban nem valószínű, hogy ez ténylegesen az ő kezébe került volna. A *pristaldusok* ugyanis általánosan nem a legelőkelőbb családok tagjai közül kerültek ki, azonban ha jelentős összegekkel gyarapodhattak volna megbízásuknak köszönhetően, bizonyára nem szinte ismeretlen személyek nevével találkozánk poroszlóként. A két idézett esetben szereplő tizedrészt a *pristaldus* munkabéréként is értelmezhetjük. Ez a tizedrész az Anjouk korában 1329-ből adatolható, amikor Dezső alországbíró és Ugali Jakab, az országbíró bírságszedője nyugtatták Rozgonyi János fia Lászlót annak a bírásznak az országbírónak járó része felől, melyben Egyed fia Miklós ellenében marasztalták el. Az oklevélből az is kiderül, hogy László nem fizette még meg ugyan a perbeli ellenfelének járó részt, azonban abból egy tizedrészt a királyi embernek igen („ac decimam partem de portione iudicii partis adverse homini domini regis satisfacit”, 1329. március 16. MNL OL DL 2530., AO II. 390–391. 346. sz., Anjou-okl. XIII. 130. sz.). Elképzelhető, hogy minden fenti esetben a *pristaldusnak*/királyi embernek járó fizetéséről van szó. A Zsigmond-korból is ismert, hogy a bírásghajtóknak járt bizonyos összeg: 1423-ban az alnádor és a nádor bírásghajtójának okleveléből arról értesülünk, hogy Alsóbarcai Kelemen fia Lászlónak egy 3 márkás bírságot, továbbá 21 kassai forintot *cum duplo* meg kellett volna fizetnie Abauj megye szolgabírája előtt, azonban mivel ennek nem tett eleget, ezért az alnádor és a bírásghajtó kiszálltak Alsóbarca birtokra, mely akkor zálogban volt Felbarcai Lászlónál és Illénnél. A zálogbavevők a kétszer 21 forintot, továbbá az itt már 4 márkának írott bírságból két részt a bírónak, egyet a perbeli ellenfelnek és egyet „pro laboribus et fatigiis equorum nostrorum” az alnádornak és a nádor bírásghajtójának fizették meg, akik így a birtokot a kezükön hagyták a kiváltásig. MNL OL DL 60644., ZsO X. 952. sz. 1425-ből szintén arról értesülünk, hogy miután a váci káptalan lefoglalt bizonyos birtokokat és azoknak kétharmadába a nádort, egyharmadába a felperest bevezette, lovakat is lefoglaltak, melyeknek kétharmada szintén a nádoré lett, de a felperes egyharmadából tizedrészt maguknak tartottak meg („dempta tamen et excepta decima parte ipsorum, portione scilicet ipsius capituli pro ipsis reservata”). MNL OL DL 43 634., ZsO II/1. 2131. sz.).

⁷⁷ DRH 1301–1457. 198.

gáraikra) vonatkozott, mégis úgy vélem, hogy ebben a kérdésben egyforma szabályozás érvényesült – akár egy átmeneti periódus után – minden bíróságon. Vagyis a 15. századot megelőzően a kilenced és a tized fizetését a kedvezményezettnek, azaz a pénzt kapó félnek kellett vállalnia (annyival kevesebbet kapott), a 15. századtól kezdve pedig a pervesztes félnek kellett (volna) állnia (annyival többet adott).

Ha szemügyre vesszük a forrásokat, akkor azt találjuk, hogy a leggyakrabban az „absque decima et nona partibus” fordulattal, illetve ennek több-kevesebb szóval bővített változataival élnek a tárgyalt teher kapcsán. Az *absque* használata miatt joggal gondolhatunk arra, hogy ténylegesen az 1405-ös törvény által sugallt helyzetről olvashatunk, azaz a fizetésre kötelezett fél a kilenced és tized összege nélküli summát adott át a másik félnek.⁷⁸ Azonban már az 1340-es évektől kezdve több-kevesebb szóval bővítik a formulát, melyek annak jelentését pontosabbá, árnyaltabbá teszik. A „libere absque nona et decima partibus”,⁷⁹ „libere et sine decima et nona” fordulatok esetében a *libere*⁸⁰ adverbium világosan jelzi, hogy az átadott pénzt nem terheli semmi további fizetnivaló. Ebből pedig az következik, hogy a bírót a tized és kilenced tekintetében a fizetésre kötelezett félnek kellett kielégítenie, legalábbis az oklevelekben ránk maradt esetekben. Nagymartoni Pál országbíró 1339-es okleveléből tudjuk, hogy a birtokot a zálogból kiváltó fél az eredeti teljes zálogösszege felül (*insuper*) az abból az országbírónak járó kilencedet és tizedet is megfizette.⁸¹ Egy Szécsi Miklós országbíró előtt folytatott per és a Bánffy család levéltárában szerencsésen fennmaradt azzal kapcsolatos további iratok tanúsága szerint szintén a fizetésre kötelezett felet terhelte a kilenced és a tized megadása. Miklós országbíró 1358-ban rögzítette ugyanis oklevelében Erdőteleki István és társai hitbér és jegyajándék ügyében indított perében tett megegyezését, mely szerint a fizetésre kötelezettek, Losonci Tamás fiai, valamint Losonci István fia Dénes „centum et octuaginta marcas computi Budensis, partim in denariis et partim in aestimatione denarios valenti [...] scilicet absque decima et nona partibus nobis de eisdem provenire debentibus” tartoznak megfizetni három alkalommal, böjtközép nyolcadán, Keresztelő Szent János ünnepének nyolcadán és Szent Mihály arkangyal ünnepének nyolcadán. A második részlet megfizetését rögzítő, a Szécsi Miklóst követő Csák nembeli Ugrin fia Miklós országbíró nevében kelt nyugta szerint a fizetésre kötelezett Losonciak (illetve megbízottjaik) voltak azok, akik nemcsak a hitbér és a jegyajándék megváltásaképpen rájuk rótt összeg második részletét fizették meg, hanem eleget tettek az országbírót illető kilencednek és tizednek is.⁸² Ugyancsak a

⁷⁸ Az *absque* jelentésére lásd *A magyarországi középkori latinság*, I. 22. [absque címszó.]

⁷⁹ 1372. február 2. MNL OL DL 77 500., Zichy-család okm. III. 446–447. (337. sz.).

⁸⁰ Jelentésére lásd *A magyarországi középkori latinság*, VI. 90–91. [libere címszó.]

⁸¹ 1339. július 12. AO III. 574–584., Anjou-oklt. XXIII. 414. sz.

⁸² 1359. július 10. „Lachk de Kalanda pro predicto magistro Dionisio filio Stephani ac Stephanus dictus Chupur et Bachou filius Laurentii pro prenotatis Thoma et Stephano filiis Thome ac Ladislao filio Deseu cum procuratoriis litteris capituli ecclesie Agriensis ad nostram accedendo presentiam prefatas sexaginta marcas rationis Budensis... predictis Stephano, Johanni et Beke filiis Mathie, Lachk filio Lachk ac Emerico filo Markus coram nobis personaliter comparentibus et ipsam pecuniam recipientibus necnon decimam et nonam partes, nobis, utpote iudici de eisdem provenientiibus, plenerie persolverunt et integre.” Bánffy I. 227–228. 183. sz.

fizetésre köteleztet terhelő kilencedről és tizedről értesülünk 1397-ből, amikor János zágrábi püspök és társai fizettek Garai Miklós horvát-dalmát bánnak a nonai káptalan előtt, a tizedet és a kilencedet pedig a püspöknek és társainak kellett megfizetniük a saját pénzükből.⁸³ Vagyis azokban az esetekben, amikor a tized és kilenced fizetéséről értesülünk, a források tanúsága szerint azt a fizetésre kötelezett félnek kellett állnia a fizetni-válón felül.⁸⁴ Ez viszont ellentétben áll azzal, ami az 1405-ös törvényből következik.

Azonban minden egyes, a tizedet és kilencedet említő oklevélre számos más hasonló, de a *decima et nona* megfizetéséről nem rendelkező oklevelünk van. Ezért joggal tételezhető fel, hogy a kilenced és tized fizetését 1405-ig mindenképpen a pénzt kapó félnek kellett vállalnia a normál ügymenet szerint, és ezt pont ezért nem rögzítették az oklevelekben. Amikor arról értesülünk, hogy tizedet és kilencedet kellett valakinek fizetnie, akkor a megszokott gyakorlattal ellentétben a pénzt átadó fél tartozott azt megfizetni a másik félnek járó összegben felül. Ahogyan abban az igen ritka esetben is eltértek a szokástól, amikor a felek közösen vállalták a tized és kilenced megfizetését. Szepesi Jakab országbíró előtt, 1375-ben indított pert Libercsei Tompus Tamás lánya, Anich asszony Losonci István fia Dénes ellen anyjának – aki egyúttal Dénes nagyapjának lánya volt – leánynegyede miatt. Miután az országbírótól a felek engedélyt kértek a megegyezésre, fogott bírák segítségével a következő egyezsége jutottak: Anich asszony nyugtatja Dénest, az pedig 200 aranyforintot fizet az asszonynak az országbíró színe előtt, de a bírónak járó kilencednek és tizednek a felek közösen tesznek eleget („de decima et nona partibus [...] ipse partes communiter satisfacere assumpsissent”).⁸⁵ 1382-ben, László erdélyi vikáriusnak is közösen adták meg a *decima et nona part.*⁸⁶ 1418-ban, Perényi Péter adott ki oklevelet egyrészeről a Kusalyi család és Monostorábrahámi György, másrészeről a Kispacali család között folyó perben. A felek fogott bírák segítségével megegyeztek, és ennek során a Kusalyiak vállalták, hogy 200 forintot fizetnek a másik félnek, de „decimam et nonam partes de eadem pecunia in iudiciarium portionem provenientes communiter” fogják megadni.⁸⁷ 1395-ből a kilenced és a tized közös fizetésének szokatlan példáját ismerjük. Kaplai János országbíró Károlyi Simon fia Mihályt Cudar Péterrel szemben fő- és jószágvesztésben marasztalta el. A felek örökösei 1395-ben úgy

⁸³ MNL OL DL 8724., ZsO I. 4659. sz.

⁸⁴ Pl. az egri káptalan tartalmi átiratban fennmaradt, 1348. július 1-jén kelt oklevele kimondja, hogy a Daróc birtok felét 17 évre elzálogosító Daróci István fia János és fia, László vagy örököseik a birtokot a zálogösszeg megfizetése mellett válthatják vissza annak „sine aliqua diminutione, utpote decima et nona exinde provenire debentibus”. Zichy-család okm. VIII. 500–501., Anjou-okl. XXXII. 424. sz.

⁸⁵ A fenti oklevél alapján Anich asszony nemcsak az anyját megillető leánynegyede miatt perelte Losonci Dénest, hanem más ügyekben is, de a megfogalmazás alapján azok nem biztos, hogy az országbíró színe előtt zajlottak („ipsa nobilis domina eundem magistrum Dyonisium super predicto iure quartali [...] et etiam super aliis quibuslibet causis, quas scilicet super iamdictum magistrum Dyonisium acquirere voluisset”). Ezekről azonban további részleteket nem őrzött meg az egyezséglevél, így azt sem tudjuk bizonyosan, mit kell értenünk azon a kitételben, hogy a kilenced és a tized mellett milyen más fizetendő összeget adnak meg közösen a felek a megállapodás szerint („de decima et nona partibus et etiam de alio iure quod videlicet nobis, utpote iudici in ipsa causa iuxta regni conuetudinem provenire deberet”). 1375. március 19.: Bánffy I. 327–329., 236. sz.

⁸⁶ MNL OL DL 73 771.

⁸⁷ MNL OL DF 254 848., ZsO VI. 2543. sz.

egyeztek meg, hogy Mihály főválsága fejében 200 forintot fizetnek „salvis scilicet decima et nona partibus” (vagyis itt a Károlyiakat terhelte a kilenced és tized fizetésének kötelezettsége), míg a birtokok megváltása fejében 350 forintot „cum decima et nona partibus” (azaz itt Cudar Péter családjának kellett vállalnia azok megfizetését, így a 350 forint a tizeddel és kilenceddel együtt értendő).⁸⁸ Vagyis a tizedet és a kilencedet „normál” ügymenet szerint a pénzt kapó fél fizette és csak az ettől eltérő esetek kerültek lejegyzésre. Mi volt a helyzet a 15. században? Bár ekkor már elméletileg a pénzt adó félnek kellett volna vállalnia a fizetést, de az oklevelekben nem tapasztalunk változást, vagyis nem feltétlenül sikerült érvényt szerezni a törvény betűjének ebben az esetben.⁸⁹

Kinek fizették?

A pereskedések során, a végső ítélet előtt kötött megállapodások esetében – akár fogott bírág segítségével, akár maguktól egyeztek meg a felek – az ügylet bírája volt az, akinek a tized és a kilenced járt, ahogyan az jó néhány esetben olvasható is az oklevelekben.⁹⁰ A per típusa (leánynegyed, hatalmaskodás stb.) mindegy volt, mindre találunk példákat. 1363-ban kezdett perbe Pásztói Domonkos fia Domonkos anyja leánynegyede miatt Héder nembeli Tamási Henrik fia János fia Péter ellen, de a megegyezést Domonkos halála miatt fia, János kötötte meg 1364-ben, Bebek Imre országbíró előtt, akinek az oklevele szerint János a leánynegyed ügyében megelégedett két részletben kifizetett 325 forinttal „absque decima et nona partibus nobis utpote iudici provenientibus”.⁹¹ 1388-ban, Lackfi István nádor adott nyugtát arról, hogy Csabi András fia Miklós társai nevében is megfizette Miklós szepesi prépost, Mántai Lőrinc fia László és felesége részére „salvis decima et nona partibus” azt az összeget, amivel a nádor kötelezvénye értelmében tartoztak, mégpedig a fizetésről jelentést tevő Márton mester nádori ítélmester házánál, azaz külső, de a nádorhoz köthető helyszínen.⁹² 1421-ben, Perényi Péter országbíró oklevele szerint egy ismeretlen tartalmú pereskedés végén a felek „nostram portionem iudiciariam, puta decimam et nonam partes” megfizették.⁹³ Az egri püspök

⁸⁸ Géresi Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. I–V. Bp., 1882–1897. I. 471–473. 285. sz.*

⁸⁹ A budai káptalan 1466-os oklevele rögzítette, hogy Pálóci László országbíró kötelezvénye értelmében Ónódi Cudar Simonnak 150 forintot kellett előtűk megfizetnie Dobokai Mihálynak. Simon maga helyett familiárisát, egy bizonyos Kokát küldte terminuson a káptalanhoz, aki a 150 forint megfizetésének eleget tett, ugyanakkor ebbe beleszámította a káptalant illető tizedet és a kilencedet is („inclusis decima et nona partibus”), a káptalan azonban úgy értelmezte, hogy Cudar Simon ezzel nem fizette meg a *decima et nona parst* („decimam et nonam partes idem Koka ratione dictorum centum et quinquaginta florenorum nobis provenientes non persolvit”). Nem tudni, miért gondolta úgy Cudar Simon, hogy a másik (azaz a pénzt kapó) félnek kell kielégítenie a káptalant. 1466. augusztus 2. MNL OL DL 13946.

⁹⁰ Pl. Druget János nádor, 1329. október 10. „... decimam et nonam partem, que nobis de solutione [...] ratione iuris iudicarii provenientem...” MNL OL DF 209 977. Anjou-oklt XIII. 550. sz.

⁹¹ 1364. október 21. MNL OL DL 87 396., Anjou-oklt. XLVIII. 855. sz.

⁹² 1388. október 15. *Magyar Történelmi Tár* 9 (1908) 552–553. 1. sz. 1416. május 25-én az országbíró előtti fizetést köti ki Perényi Péter országbíró. MNL OL DL 39 121., ZsO V. 1921. sz.

⁹³ 1421. február 21. MNL OL DL 69 399., ZsO VIII. 188. sz.

szentszékén tárgyalták Pelbárt özvegyének és leányának hitbér, jegyajándék és leánynegyed ügyében Losonci Dénes fiai ellen indított keresetét. A megítélt összegben felül a tizedet és a kilencedet a pervesztes Losonciak fizették meg „domino nostro”, miként Valter borsovai főesperesnek, a püspöki helynök helyettesének oklevele tudósít.⁹⁴ Az egyszerű bevallással elzálogosított birtokok és azok kiváltása esetében az ügylet írásba foglalója kapta az összeget.⁹⁵ Nagymartoni Pál országbíró 1339-ben kelt oklevele úgy rendelkezett, hogy egy birtok visszaváltása kapcsán fizetendő tizedet és kilencedet azon bíró vagy hiteleshely kapja, aki vagy amely előtt a visszaváltás megtörténik.⁹⁶ A 14. század végétől kezdve több olyan esetet ismerünk, ahol a nagybíró a felek perek folyamán tett megegyezéséről és az abból fakadó fizetési kötelezettségéről kiállított oklevelében rögzítette, hogy a pénzt fizető félnek melyik hiteleshely előtt és mely terminus(ok)on kell azt teljesítenie. 1397-ben például Zsigmond előtt János zágrábi püspök, valamint Szaracén János mester és fiai arra kötelezték magukat, hogy bizonyos bevételek okán Garai Miklós horvát-dalmát bánnak a nonai káptalan előtt fizetni fognak egy meghatározott pénzösszeget, összesen három részletben, „absque nona et decima partibus, portione scilicet ipsius capituli, de qua idem magister Iohannes et ceteri solventes eidem capitulo cum eorum propria pecunia satisfacere tenerentur”. Vagyis a kilenced és a tized nem a János püspök és társai vállalását írásba foglaló Zsigmond királyt, hanem azt a nonai káptalant gazdagította, ahol a pénz ténylegesen gazdát cserélt.⁹⁷ A pénz átadásának helyszíne kivételképpen lehetett a káptalanon kívül is. Garai Miklós nádor 1408-ban ugyanis úgy rendelkezett, hogy Szentgyörgyi Péter fia Péter Pozsonyban, Lochhyetl polgár házában fizessen Bazini Miklós fia Györgynek – aki Péter addigra elhunyt fivérével szemben folytatott egy akkorra már lezárt, majd újrainított pert – 700 forintot „absque decima et nona partibus”, majd pedig minderről a pozsonyi káptalan adjon nyugtát.⁹⁸

⁹⁴ MNL OL DF 260 591., Bánffy I. 55–56. 57. sz., Anjou-oklt. X. 482. sz.

⁹⁵ 1348-ban Daróci István fia János és fia, László az egri káptalan előtt elzálogosították Daróc birtokuk felét Várdai László fia Jánosnak azzal a kikötéssel, hogy a birtokot 17 év után válthatják vissza a zálogösszegért „pure et simpliciter et sine aliquali diminucione utpote decima et nona exinde provenire debentibus”. MNL OL DL 77 719., Zichy-család okm. IV. 72–73. [Átíró oklevelében]; Anjou-oklt. XXXII. 424. sz. Mivel Várdai János a teljes zálogösszeget átadta részükre és ezen felül fizette az egri káptalant megillető tizedet és kilencedet, a visszaváltást is csak a teljes zálogösszeg Jánosnak való megfizetése mellett lehetett lebonyolítani. Az ügyletben a felek mellett egyedül csak az egri káptalan szerepelt, tehát a zálogból fizetendő összegek is azt illették meg.

⁹⁶ 1339. július 12. AO III. 574–581. 380. sz., Anjou-oklt. XXIII. 414. sz. Elképzelhető, hogy ebben az esetben is egyfajta munkadíjról van szó.

⁹⁷ 1397. március 7. MNL OL DL 8724., ZsO I. 4659. sz.

⁹⁸ Feltehetően a kilenced és a tized ebben az esetben a pozsonyi káptalant illette. 1408. december 31. MNL OL DL 9492., ZsO II/2. 6500. sz.

A mértéke

Fontos kérdés, hogy a tized és kilenced mértékét tisztázzuk. A pereskedések során, valamint az oklevelek kiállításáért egyébként is kellett a feleknek kisebb-nagyobb díjakat fizetniük, a tized és a kilenced pedig csak tovább növelte ezeket.

Az egyháznak fizetendő tized mértéke alapján, szigorúan matematikai alapon a tárgyalta teher mértéke az összeg 20 százaléka lenne, vagyis annak 9. és 10. tizede, ahogyan a földesúrnak fizetendő *nona* is a 9. tizedet jelentette. Néhány esetben azonban pontos összeget is közölnek az oklevelek, mind a fizetendő összeg, mind pedig a tized és a kilenced vonatkozásában, így juthatunk némi – az adatok csekély száma miatt meglehetősen feltételes – következtetésre a teher nagyságát illetően.⁹⁹

1339-ben, egy birtok zálogosítása kapcsán a 70 márkás zálogösszegre 7 márka és 14 pondust fizettek tizedként és kilencedként.¹⁰⁰ 1353-ban, a garamszentbenedeki apát és konvent 11 márka után 1 márkát fizetett kilenced és tized címen a nádornak, aki erről nyugtát állított ki.¹⁰¹

1373-ban György, az egri káptalan jegyzője és az abaujvári főesperesség adminisztrátora oklevele szerint 17 forint után 1,5 forintot kellett „pro decima et nona” fizetni.¹⁰² 1401-ben, a pozsonyi káptalan Sárffő birtok 500 aranyforintot kitevő zálogösszegéből 50 forintot tartott meg magának „pro decima et nona”.¹⁰³ Ugyan mind az Anjou-, mind pedig a Zsigmond-korban egyaránt rendelkezünk a tized és kilenced megfizetését tanúsító nyugtákkal,¹⁰⁴ illetve olyan oklevelekkel, melyben annak meg nem történtét bizonyítják,¹⁰⁵ de azokból vagy a teljes összeg, vagy a tized és kilenced értéke hiányzik.

Ha kiszámítjuk a fizetendő összeg alapján az ismert *decima et nona pars* százalékos mennyiségét, akkor úgy találjuk, hogy körülbelül az átadott készpénz 10%-át kellett megfizetni kilenced és tized címen, vagyis az összeg alacsonyabb volt az általunk vártnál (1. táblázat).

⁹⁹ Van egy további adat is, amelyet figyelembe lehet venni a tized és kilenced mértékének meghatározásakor, igaz, csak feltételesen. 1344. január 19-én kelt János borsodi főesperes, Miklós egri püspök vikáriusának oklevele, melyben nyugtatta Biri János fia Fábiánt, mivel az bizonyos békebírság, illetve kilenced és tized megfizetésének eleget tett és részére 3 márkát adott. MNL OL DL 51 268., Anjou-oklt. XXVIII. 19. sz. Ugyanezen a napon kelt a főesperes egy másik oklevele, mely szerint Fábián 10 márkát fizetett Balkányi János fia Fábián megbízottjának a főesperes egy fenn nem maradt másik kötelezvénylevele értelmében. MNL OL DL 51 269., Anjou-oklt. XXVIII. 20. sz.

¹⁰⁰ 1339. július 12. AO III. 574–581. 380. sz., Anjou-oklt. XXIII. 414. sz.

¹⁰¹ 1353. január 15. AO VI. 6. 4. sz.

¹⁰² 1373. február 13. MNL OL DF 251 739., Fejér IX/4. 522–523.

¹⁰³ 1401. március 30. MNL OL DF 226 800., ZsO II/1. 965. sz.

¹⁰⁴ Pl. 1344. január 13. MNL OL DL 51 268., Anjou-oklt. XXVIII. 19. sz.; 1349. május 19. MNL OL DL 51 517., Anjou-oklt. XXXIII. 355. sz.; 1414. október 6. MNL OL DL 53 792., ZsO IV. 2537. sz.; 1421. február 21. MNL OL DL 69 399., ZsO VIII. 188. sz.

¹⁰⁵ Pl. 1413. május 26. MNL OL DL 58 897., ZsO IV. 655. sz.; 1415. október 9. MNL OL DL 72 590., ZsO V. 1115. sz. Protocollumban fennmaradt feljegyzés a nem fizetésről: 1416. december 4. MNL OL DF 284 854., ZsO V. 2484. sz.

1. táblázat

Dátum	Fizetendő összeg	Tized és kilenced összege	A kilenced és tized százalékos nagysága
1339	70 márka	7 márka + 14 pondus	kb. 13 ¹⁰⁶
1353	11 márka	1 márka	9,09
1373	17 forint	1,5 forint	8,8
1401	500 aranyforint	50 aranyforint	10

Arra is van adatunk, hogy a tizedet és kilencedet nem pénzben, hanem természetben fizették meg. 1322-ben, Miklós alnádor Nagysemyéni Mihály fia Mihályt javai fejében („pro rebus suis”) nyugtatja a tized és kilenced felől.¹⁰⁷ 1329-ben Druget János nádor kötött egyezséget a nádori közgyűlésen elmarasztalt Telegdi Csanád egri püspökkel és a káptalannal, amelynek értelmében a bírót illető jövedelmet nem készpénzben, hanem posztóban fizethették meg neki. Az oklevél nem őrizte meg számunkra, hogy a püspök és a káptalan, valamint Szomolyai Nagy János, felesége és annak két lánya között mi volt az ellentét oka, illetve azt sem, hogyan zárult le a per, de a káptalan 155 márkát tartozott perbeli ellenfeleinek fizetni, az összeg kilencedét és tizedét pedig a nádornak kellett lerónia.¹⁰⁸ Ha a fizetésre kényszerülő fél nem rendelkezett a kívánt mennyiségű készpénzzel vagy azt határidőre nem tudta összeszedni, akkor birtokot is köthetett le annak zálogául. 1411-ben pl. Bátorfi István és felesége zálogként átadták Pereszlény birtokban lévő részüket.¹⁰⁹

Ha részletekben fizettek, akkor a kilencedet és tizedet csak abból a pénzösszegeből kellett megadni, amely ténylegesen az adott oklevelet kibocsátó személy vagy testület előtt cserélt gazdát. Az egri káptalan 1355-ben kelt oklevele szerint például Losonci István fia Dénes tartozott leánynegyed címen 45 márka kassai garast fizetni Losonci Dénes lányának, Klárának. Azonban az összegből már korábban megfizetett 16 márkát, míg a maradék 39 megfizetésének („prescriptam pecuniam, utpote triginta marcas minus una sepedictus magister Dyonisius abseque decima et nona, necnon sine defalcatione aliquali tunc coram nobis solvere teneretur”) Dénes 1356. január 13-án volt köteles eleget tenni.¹¹⁰

¹⁰⁶ A márka–pondus számításhoz Hóman Bálint munkáját vettem alapul. Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet*. Bp., 1916. 109.

¹⁰⁷ 1322. május 31. MNL OL DL 50 718., Anjou-oklt. V. 600. sz.

¹⁰⁸ „... etiam decimam et nonam partem, que nobis de solutione centum et quinquaginta quinque marcarum, quam idem capitulum dicto Iohanni magno et coniugi eiusdem ac duabus puellaris prenotatis solvere tenentur, nobis ratione iuris iudiciarii provenientem...” MNL OL DF 209 977., Anjou-oklt. XIII. 550. sz.

¹⁰⁹ 1411. november 27. MNL OL DL 29 756., ZsO III. 1276. sz. Hasonlóan földet kötnek le a másik félnek fizetendő összeg fejében, amelyet a zálogösszegért „salvis scilicet decima et nona partibus” válthatnak csak vissza. 1419. április 11. MNL OL DL 73 398., ZsO VII. 301. sz. Lekötött földre további példa: 1414. február 9. MNL OL DL 53 736., ZsO III. 1666. sz.

¹¹⁰ 1355. június 30. Bánffy I. 204–206. 168. sz.

Összegzés

Áttekintve a kilencedről és tizedről a forrásokban fennmaradt adatokat, látható, hogy a *decima et nona pars* széles körben szedett pénzbeli teher – modern kifejezéssel egyfajta illeték – volt, melyet két fél egymás között létrejött és készpénz átadását rögzítő megegyezései során általánosan és külön rendelkezés hiányában a pénzt kapó fél volt köteles kifizetni annak a bírónak, aki előtt a pereskedés zajlott, illetve annak az egyházi vagy világi oklevéladónak, aki előtt a pénz átadása megtörtént. Az a kilenced és tized szempontjából lényegtelen volt, hogy pereskedést zártak le ilyenfajta megegyezéssel a bíró által hozott végső ítélet előtt, vagy pusztán a felek egyike saját akaratából határozta el például birtoka elzálogosítását. A fogott bírák igénybevétele a megegyezés során szintén nem volt feltétel. Ezért a bírói kilenced és a tized elnevezése nem teljesen pontos, hiszen a hiteleshelyeknek fizetett *decima et nona* esetében nem feltétlenül történt bírói közreműködés.

A *decima et nona pars* nem maradt változatlan az idők során. A 15. század első negyede után az ismert tized és kilenced fizetések súlypontja (lassan) a zálogosításokra helyeződik át. A 15. századtól megszorodnak azok az esetek is, amikor a világi (nagy)bíró kötelezvényében meghagyta a fizetésre utasított félnek, hogy valamely konvent vagy káptalan előtt teljesítse annak az összegnek a megfizetését, amiben a másik féllel megállapodtak. Így az abból származó *decima et nona* már nem a (nagy)bírót, hanem az illetékes hiteleshelyet gyarapította. A különböző zálogosítások és letétek során fizetett kilenceddel és tizeddel még a 16. század eleji forrásokban is találkozunk.¹¹¹ Bár aprólékos részletkutatások hiányában nem lehet pontos képet alkotni a tárgyalt teher Zsigmond-kor utáni történetéről, azonban az ismert források azt támogatják, hogy nagyjából a korábbi rend szerint zajlott annak kirovása-fizetése.

¹¹¹ Pénz letétbe helyezése után: csanádi káptalan, 1503. május 12. MNL OL DL 59 924. De a 17. század elején megszövegezett tárnoki cikkekben is olvashatunk róla: *Codex authenticus iuris tavernicalis Statutarii communis complectens monumenta vetera et recentiora partim antea vulgata, partim hactenus inedita*. Ed. Martini Georgii Kovachich. Budae, 1803. 37–38.